

Як могли ви, учителю, вмерти, коли
Мені й так до нестями прикро?
Я ж вам вірив, як Богу. Мені ви були
За отця, і Духа, і... приклад.

Та коли б хоч вітрища ламали куці
Чи осіння осмута висла,
Та коли б хоч лили трафаретні дощі, –

А то ж май зацвіта, як пісня!

Він сказав:
– Не вдавайся до самобиття.
Не спіши головою з кручі.
Я тому саме в травні лишаю життя,
Щоб його цінували учні.

І наостанок скажу про ще одну рису всіх трьох щойно наведених поезій. Читаючи їх уголос студентам, буквально фізично відчуваєш, із якою величезною увагою вони сприймають Олійникове слово. Гадаю, у того слова якась особлива магія...

Отримано 01.11. 2010 р.

м. Кіровоград

Ігор Ткаченко

УДК 070(477)“19”

УКРАЇНЬСЬКА ПРЕСА Й УКРАЇНСЬКИЙ ЧИТАЧ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (1905–1914)

У статті досліджено специфіку видання української періодичної преси на українських землях у складі Російської імперії в 1905–1914 рр., визначено особливості видавничого процесу в українських часописах, їхні базові характеристики, кількісний та якісний склад корпусу читачів українських видань.

Ключові слова: періодична преса, українські часописи, Наддніпрянська Україна, видавничий процес, передплатник, читач.

Ihor Tkachenko. Ukrainian press and Ukrainian readers from Dnieper Ukraine

The paper deals with the specifics of editing and publication of Ukrainian periodicals in Ukrainian provinces of Russian Empire during 1905–14. The author singles out the publishing practices of Ukrainian editorial boards as well as circulation figures and the range of readership.

Key words: periodicals, Ukrainian editions, Dnieper Ukraine, editorial process, subscriber, reader.

Відомості про те, хто були читачі перших українських часописів, що виникли після революції 1905 р., так чи інакше (а в більшості випадків зазвичай опосередковано) зустрічаються в багатьох дослідженнях істориків української преси поч. ХХ ст. Оскільки це були здебільшого узагальнюючі праці з історії преси та журналістики, український читач як такий не був предметом спеціального вивчення дослідників О.Дея [11], С.Єфремова [7], А.Животка [8], М.Жовтобрюха [9], В.Ігнатієнка [10], О.Сарнацького [13] та багатьох інших. Відомості про тих, для кого, власне, й існували українські часописи “Діло”, “Засів”, “ЛНВ”, “Рада”, “Рідний край”, “Село”, “Слово”, “Українська Хата” та багато інших, розпорошені у пристойній кількості досліджень з історії української преси, публіцистики та суспільно-політичних рухів в Україні поч. ХХ ст. Зважаючи на велике значення преси у справі пробудження національної свідомості українського народу, вважаємо за необхідне зупинитись на цьому докладніше.

Уважно переглянувши доступні дослідникам періодичні видання, які виходили в Наддніпрянській Україні 1905-1914 рр., пересвідчуємося: практично неможливо знайти ті, чий тираж протягом часу виходу у світ перевищував би 3–3,5 тис. прим. На пальцях однієї руки можна перелічити ті журнали, які виходили понад 2-3 роки безперервно. Статистика засвідчує, що, незважаючи на в цілому пристойну загальну кількість періодичних видань, більшість їх існувала менше року.

Численні приклади видань метеликів-одноденок створюють враження, що українська преса, саме її існування були логічним парадоксом, його певного роду нежиттєвим побічним ефектом українського суспільного життя, коли преса існувала окремо від суспільства й виконувала зрозумілу лише самим видавцям роль пробуджувача української національної свідомості серед своїх малочисельних читачів.

Революція 1905 р. в Росії та маніфест 17 жовтня начебто відкрили доступ до вільного розповсюдження українського друкованого слова. Проте приклад таких видань, як “Вісті” (Одеса), “Добра порада” (Катеринослав), “Запоріжжя” (Катеринослав), “Порада” (Харків), “Хлібороб” (Лубни) та низки інших, що не витримали умов реального життя й адміністративного тиску, свідчить про те, що українська преса постала в той час, коли попит на українське друковане слово в українському суспільстві був надзвичайно низьким.

В умовах постійного тиску з боку адміністрації, браку кваліфікованих журналістських кадрів, перманентної фінансової скрути молода українська преса опинилася у складному становищі одразу після появи. Пошук свого, українського, читача тривав із перемінним успіхом – надто багато залежало не від спромоги вести видавничу справу, а від зовнішніх, часто суб’єктивних факторів.

За свідченням Ю.Сірого (Тищенко), довіреної особи М.Грушевського в Києві в 1907–1913 рр., на початок його роботи в “Літературно-Науковому Вістнику” число передплатників журналу в Наддніпрянській Україні не перевищувало 500 – “...із жахом доводилося визнати, що на 30 мільйонів українців таким солідним виданням, як “Літературно-Науковий Вістник”, цікавиться жменька людей. А російські журнали “Нива” або “Родина” мали стотисячні накладі, з яких добра третина припадала на українців” [17, 34]. Отже, перед українською пресою передусім поставало завдання пошуку свого читача, котрого потрібно було зацікавити якісним українським продуктом, до створення якого прикладалися зусилля багатьма українськими видавцями – М.Грушевським, О.Пчілкою, Є.Чикаленком, М.Шаповалом та ін. І, незважаючи на те, що з 1905 по 1914 рік численні спроби й намагання видавати українську періодику не привели до появи справді конкурентоспроможного українського друкованого органу, усе ж слід констатувати, що читач українських видань був. Малочисельний, соціально неоднорідний, проте національно свідомий і патріотично налаштований, активний пропагандист українського слова.

Стан української преси 1905–1906 рр. влучно відобразив Є.Чикаленко у своєму “Щоденнику”: “... “Слобожанщина”, “Добра Порада”, “Запорожжя” та інші видання не змогли довго продержатися і щезали як булька на воді, показуючи громадянству його власне безсилля, вносячи апатію й безнадійність у свої сили, в міць українського національного руху і марнуючи багато грошей” [26, 121].

Фінансове питання було й залишалося на поч. ХХ ст. найбільшчим питанням для українського видавця. Є.Чикаленко, видавець “Громадської думки” й “Ради”, перебував у постійному пошуку спонсора для своєї газети, чий річний дефіцит складав щонайменше 20 тис. рублів на рік. Так само дефіцитними були й усі інші українські видання. Не дивно тому, що одночасно виходило у

світ лише декілька українських часописів. Заяви, які подавалися про видання періодики українською мовою, здебільшого задовольнялися адміністрацією, й уже на початку 1906 р. у численних містах України з'явилося багато українських видань, які через різні обставини трималися недовго, і вже на кінець 1907 р. у Наддніпрянській Україні виходили лише “Літературно-Науковий Вістник”, єдина щоденна газета “Рада”, тижневики “Слово”, “Рідний Край”, “Світова Зірниця” і... все! Аналізуючи таке сумне явище разом із Ю.Сірим (Тищенком) [18, 6], кожен мусив би прийти до того висновку, що український видавець не міг одразу припасти до смаку українському читачеві, якому потрібно було показати, що, крім московської преси, виходить ще й ближча його духові, розумінню та інтересам українська.

Питання про пошук українського читача постійно виникало на сторінках української преси, причини й наслідки зникнення окремих періодичних видань ставали темою для обговорення на сторінках існуючих, проте більшість читачів існувала не в дійсності, а лише в уяві видавця.

Чому ж при такому читацькому потенціалі українська преса мала нечисленних читачів, особливо коли полічити кількість самої лише інтелігенції й патріотично налаштованого українського студентства? Відповідаючи на це питання, слід цілком погодитися з автором статті “Українська преса і громадянство”, який висловився так: “Найпевнішу відповідь дали б не палкі очі, не жестикуляція, не галасування і червоні плакати, а редактори, видавці, популярні письменники і книгарні. Редакція і видавець сказали б число передплатників (а не тираж видання)...” [16, 396]. Розбіжності в цих категоріях мали помітний вплив на встановлення істинної кількості читачів україномовних видань, оскільки “передплатники з Північного полюсу” (на один місяць або й неіснуючі) не могли бути мірилом об'єктивної кількості українського читача, коли газета або журнал виходили для тих, хто публікував тут свої літературні чи публіцистичні опуси. І лише тим, що більшість видань були, по суті, “річчю в собі”, можна пояснити, що з 34 періодичних видань, народжених революційною хвилею в Росії після 1905 р., до 1907 р. дожили 3 [27, 96].

Не сприяла поширенню українських журнальних видань і така собі “байдужість” громадянства до своєї преси. Так, на 1910 р. лише київська “Просвіта” налічувала понад 650 членів, а “Український Клуб” – понад 500, причому серед них передплатників української преси налічувалося не більше 10 %. У решти була відсутня мотивація, розуміння необхідності передплачувати українські видання з почуття патріотичного обов'язку. “Рада” в № 52 від 5 березня 1910 р. писала: “Ті “патентовані” свідомі, що пройшли курс національного самопізнання по студентських громадах... – ті дають самих критиків та отрицателів української преси. Стрінеш такого громадянина на провінції, де він сидить якимсь директором, інспектором або інженером на заводі, спитаєш: чому не передплачує української газети? – “Та, бачите, мені зручніше виписувати місцеву або столичну газету, бо там і звісток більше, і свіжіші вони, а українські газети не цікаві!”. І нема того в людей, щоб розуміти: російську газету можна виписувати або й ні, по впадоби, а українську виписувати треба, бо це обов'язок”.

Це стосується української інтелігенції. Якщо ж звернути увагу на українське робітництво й селянство, то їх характеристика давала одну важливу причину для повільного поширення українського слова – майже суцільна неграмотність українського селянина. “Основне лихо полягало в тому, що наш народ у цілому не вмів читати і писати. Довгі часи ми не знали та навіть і в згадувані часи (1907 рік. – *І.Т.*) ще не мали народної школи... Сама інтелігенція байдуже ставилася до того, якою мовою розмовляти або читати. Більше того, ті, що

вийшли з народних низів, зневажали мову батька й матері, бо то, мовляв, у них мова мужицька” [17, 34]. На потенційних читачів української періодики тиснув і страх перед властями, які появу українських часописів не тільки не вітали, а й убачали в них загрозу чинній владі [20, 3-6].

В огляді українського життя за 1910 рік М. Гехтер писав: ближче знайомство з умовами існування українських часописів свідчило про їх надзвичайно тяжкі умови існування: “Причин малого розповсюдження українських часописей, на нашу думку, треба шукати в гидких політичних і поліцейських обставинах, серед яких їй доводиться працювати. Штрафи, конфіскації, арешти редакторів та інші репресії сиплюються на нашу пресу, наче з “рогу изобилія”... до сих звичайних репресій прилучаються ще репресії надзвичайні з боку різних урядових інституцій і поодиноких урядовців, і від сих останніх українська преса має не менше збитків, ніж од перших. За останній рік “Раду” заборонено випускати в бібліотеки служачих південно-західної залізниці і в народні школи 3-го району Київщини (повіти Черкаський, Чигиринський і Канівський)... Попечитель Київського шкільного округу заборонив міністерським школам випускати тижневу українську газету “Село”. Харківський віце-губернатор Стерлігов заборонив земствам випускати для безплатних читалень часопис “Хлібороб”, половина якого друкується українською мовою...” [3, 124]. Є.Чикаленко зазначав: “Громадянство так стероризоване, що буквально боїться випускати українські газети, аби не попасти в неласку начальства. Це найголовніша причина того, що за п’ять літ видання ми маємо всього до двох тисяч постійних передплатників” [26, 101]. Це число нікого не дивувало. “Діло” у № 36 за 1913 рік писало про труднощі з наявністю передплатників українських видань [19, 2]: “Росія царство безправності має і сваволі одиниць. Та українська преса відчуває на собі наслідки цієї безправності одних і сваволі других з особливою силою. Українська преса, будучи самою демократичною по формі й змісту, може рахувати лише на демократичного читача, національно ще не здеморалізованого. Де знайти такого читача, як не на селі – серед представників сільської інтелігенції і більш освіченого селянства? От тут-то й зустрічає вона ту перешкоду, яка підриває її існування гірше всяких штрафів, арештів... Української преси не допускають до народу – ось у чім найбільший трагізм її становища. Нехай народжуються нові часописи, нехай поліпшуються старі – вони однаково з року на рік засуджені на животіння в зачарованім колі однакового числа передплатників” [26, 261].

Про те, що передплатники не могли отримати навіть виписані ними газети й журнали, свідчить хроніка практично всіх українських часописів, а також дописи, де передплатники-селяни скаржилися на урядників, поштових чиновників, які самовільно конфісковували шкідливі, на їх думку, видання, користуючись незнанням селянами своїх прав передплачувати будь-які незаборонені законом видання: “...Правда, і се нам відомо, що не всюди було без трудности – що по декотрих сторонах різне начальство відводило людей від нашої газети, або таки й зовсім її забороняло. Про се з різних місць і писали до нас люди, питаючись, чи справді є таке право, щоб забороняти людям випускати нашу газету. І ми відписували, що нема на те права, бо газета наша видається законом” [5, 1].

Офіційна адміністрація активно протидіяла поширенню україномовних видань, особливо селянсько-робітничих “Села” та “Засіву”, а також “Літературно-Наукового Вістника” й “Ради”. Зазвичай використовувалися такі методи: адміністративні штрафи та конфіскації, арешти редакторів, таємні циркулярні заборони. Так, у справі про видання тижневої ілюстрованої газети “Засів” знаходимо ось яку характеристику видання: “Издающаяся в г. Киеве с 6 Марта сего года на малорусском наречии еженедельная газета “Засів”

“Засев”) задається целью сеять в малорусском крестьянстве: 1) враждебные чувства к правительству и администрации, 2) идеи украинского культурно-политического сепаратизма и 3) семена социал-демократического учения. Хроника каждого номера газеты является тенденциозным подбором фактов, рисующих государственно-общественную жизнь России мрачными красками и в возможно безотрадном виде. Печатается газета “Засів” в количестве 2000 экземпляров” [21, 6]. Очевидно, так само з погляду адміністрації виглядала й решта україномовних видань. Про ставлення до них яскраво свідчать циркуляри проти тижневиків “Село” та “Засів”. Про перший писало “Діло” в 1910 р.: “Київський губернатор видав дня 20 ст. ст. априля с. р. до ч. 1240 циркуляр з надписом “строжайше секретное”, до всіх волосних управ, де наказується, щоб ніяк не допускати до передплатників селян українських газет, особливо “Села”, “так как влияние “Села” очень вредное”. Далі наказує губернатор у своєму “строжайше секретном” циркулярі, щоб волосні управи всі примірники “Села”, які приходять у волості для селян, просто нищили й кидали у піч. Другий циркуляр також був розісланий губернатором усім начальствам народних учителів із наказом суворо й пильно стежити за тим, котрий з учителів випикує “Село”, “такого зараз проганяти з посади” [25, 5].

“Засів” було заборонено таємним циркуляром начальника Київського поштово-телеграфного округу від 23 лютого 1912 р.: “Действие циркуляра по Округу от 29 января 1907 г. за № 38 о задержании на почте и представлении местным Губернаторам некоторых повременных изданий, высылаемых Волостным Правлениям, распространяется на издаваемую в г. Киеве еженедельную на малороссийском языке газету “Засів” [22, 21]. Коментарі зайві – обидві газети припинили свій вихід через півроку після приділення їм такої “уваги” адміністрації. У цілому стан преси в Російській імперії, а відтак і в Наддніпрянській Україні, характеризує замітка М. Грушевського “Як живеться газетам в Росії”, де наводиться статистика по періодичних виданнях у 1909 р.: “Часописи подають такі рахунки за минулий рік: штрафовано газети 200 разів, заплатили вони тих штрафів 83 тис. рублів. За саме діло Азефа, звісного провокатора, оштрафовано газети 24 разів всього на 12 тис. рублів. Одну газету 8 раз штрафовано за передруки з інших газет. Іншої газети разом відсиджувало в тюрмі 5 редакторів; шостого також прийшли брати в тюрму, але трошки спізнилися: як прийшли по нього, то довідалися, що саме вмер від тифу. Арештовано книжки й газети всього 178 разів (63 газет і журналів, а 115 неперіодичних видань)” [6, 4].

При цьому, як писав Є. Чикаленко, “громадянство наше таке вибагливе, таке вередливе і полохливе, що покладати надій на нього не можна. Не маючи своєї школи і не знаючи літературної мови, народ вимагає, щоб книжка і газета писалися мовою його села, і коли він наткнеться на незрозуміле йому слово, то вже вважає, що ця мова йому чужа, незрозуміла, а через те й не хоче підтримувати того видання” [26, 102]. Громадянство роздирали і внутрішні конфлікти: “хатяни” воювали з “радянами”, “грінченківці” протистояли “паньківцям” М. Грушевського. Літературні й особистісні конфлікти аж ніяк не сприяли тому, аби навіть кращі з українських часописів досягали 2–2,5 тисяч передплатників. І це при тому, що для бездефіцитного існування тої ж “Ради” достатньо було всього 6–6,5 тисяч річних абонентів. Для українського читача ця цифра виглядає справді фантастичною, коли рахувати свідомих українських читачів “Ради”, кількість яких, на думку її видавця, не перевищувала 300. “Літературно-Науковому Вістнику”, за словами М. Грушевського, бракувало кількасот передплатників, аби стати справді бездефіцитним. І це кращий місячник цілої України! А в цей же час російські “Нива” та “Родина” мали

стотисячні тиражі, третина яких розповсюджувалася в Наддніпрянській Україні.

Ці цифри – найкраща статистика національної свідомості українців, і можна щиро дивуватися разом із галичанином Є. Олесницьким такий інертності українського народу щодо використання свободи друку в Російській імперії після революції 1905 р., який писав про передплатників “Літературно-Наукового Вістника” так: “В нинішній добі, коли журнал сей є з одної сторони найповажнішим річником літератури цілої української землі і центром... число його передплатників в нашім краю, їх розміщення в поодиноких його сторонах, а в кінці їх характер є важливим причинком до оцінення національної свідомості нашої інтелігенції. Оцінка ця не стосується справи національної свідомості сільського народу, бо журнал сей з природи речі призначений для інтелігенції й так науковий характер його як умова передплати роблять його для селянства – за винятком небагатьох одиниць – неприступним. Загальне число – 791. З числа 658 абонентів зі Східної Галичини припадає 112 на священників, 122 на народних учителів, а 424 на іншу світську інтелігенцію... Між передплатниками не бачимо багатьох вищих, високопоставлених... людей, для котрих передплата не робить ніякої рубрики, а котрих годі посудити о те, щоб їх не обходило ... щоб не інтересував їх духовий і літературний рух український...” [12, 3].

Це стосується галицьких передплатників журналу. У Наддніпрянській Україні точні відомості про нього подають книжки реєстрації передплатників, з яких стає зрозуміло, хто передплачував єдиний український суспільно-політичний журнал. Справді, там не можна знайти багато тодішніх ура-патріотів, які здіймали багато галасу, проте дійсність виявляла їхню повну непричетність до українського друкованого слова.

Що ж до українського селянства, то тут рідне слово могло знайти свій вдячний ґрунт і щирого та прихильного читача. У цьому випадку на перешкоді стали адміністративні утиски й неграмотність українського селянина. Однак досвід видання таких часописів для селян і робітників, як “Село” та “Засів”, засвідчує: український друкований продукт за рівних із російськомовними виданнями обставин був справді конкурентоспроможним у сільській місцевості. М. Вороний писав, узагальнюючи досвід півторарічного існування “Села”: “Чи мало “Село” широке розповсюдження і успіх на селах? Я не маю статистичних даних про передплату по категоріях читачів, знаю лиш, що біля 2/3 загального числа передплатників було число селян-передплатників і число їх дедалі збільшувалось; нарікань на незрозумілу мову, неясний виклад і недобре ведену справу майже не було, а коли й бували, то незначні і рідкі” [1, 2]. Однак із наведених вище причин навіть такі порівняно успішні видавничі проекти зазнавали краху, а їхні видавці та працівники зневірювалися в можливості видавати їх надалі.

На матеріалах українських журналів та газет, спогадів їх співробітників і редакційного листування можна дійти висновку: вагомою причиною масового декадансу українських часописів, крім уже зазначених, ставало те, що видавці та їхній продукт були надто далекими від народу, український читач, переважно сільський житель, про їхнє існування майже нічого не знав. Відсутність реклами призводила до того, що у своїй роботі редакція типового українського видання могла розраховувати лише на спорадичного й невибагливого читача. А українські патріоти на кшталт отців-засновників “Української Хати” М. Шаповала та П. Богацького могли скільки завгодно іронізувати над загальним станом української преси – усе одно їхній орган ніколи не мав і тисячі передплатників [15, 683].

Реальний тираж українських видань не перевищував 4 тисяч (максимальний показник “Ради”), становлячи в середньому 1–1,5 тис. примірників, з яких ледве половина купувалася, а не розповсюджувалася безкоштовно. У 1911 р. на всю Наддніпрянську Україну було лише 870 передплатників “Літературно-Наукового Вістника” [23, 35], а видавець “Ради” Є.Чикаленко ледь зводив кінці з кінцями, покриваючи постійні дефіцити газети.

Однак сам же Є.Чикаленко розкрив сенс існування української преси, стверджуючи: коли б навіть і 300 передплатників усього мала всі часописи, то й тоді варто було б їх видавати. Про це свідчать і дописи з тих самих газет і журналів, де поруч із скаргами на інертну й забиту українську громаду трапляються непоодинокі приклади позитивного впливу українських видань на громадське життя. Так, справді, потреба у друкованому слові стояла гостро. Однак мало, дуже мало знаходилося тих, хто брав на себе зобов’язання поширювати “Раду”, “Село”, “Українську Хату” тощо. Знаючи напевно про цілком імовірну втрату роботи й переходу в категорію неблагонадійних, мало який сільський вчитель, священник чи просто свідомий селянин або робітник наважувався передплачувати “крамольні” видання ворожою адміністрації українською мовою.

Український видавець, попри свою, як на наші часи, безпорадність, намагався розповсюджувати власний продукт найрізноманітнішими способами. Найпоширенішим можна назвати розсилку пробних безкоштовних примірників за всіма відомими адресами. Найбільший ефект такий метод мав при поширенні “Села” та “Засіву”. Пересвідчитись у цьому можна не лише на матеріалах цих тижневиків, а також із хроніки “Ради”, статей журналістів “Літературно-Наукового Вістника” тощо. Коли простежити особливості поширення селянських часописів у 1909–1912 рр., стає помітним зростання інтересу до своєї преси, незважаючи на заборони й інші несприятливі обставини. Так, М.Гехтер наводив дані про те, що український народ потроху звикає до читання українських газет, особливо це стосувалося молоді, яка у складчину виписувала українські газети й журнали [4, 323], читала примірники, що їх виписували “Просвіти” й кооперативні товариства. Зміни, які викликала українська преса у свідомості пересічного селянина або робітника, можна проілюструвати на прикладі допису, уміщеного в “Селі” 1910 р.: “...В 1906 році рідна книжка залетіла і в наші Хутори. Наробила вона шелесту! Селяне, як звичайно, зацікавились рідною літературою й стали читати її, а знайшлись і такі (з кодла “інтелігентів”), що раніше сміялися з сього. Зараз вже їм сміятись нема з чого, бо національна свідомість пішла в нас далеко” [4, 324]. Те ж “Село” писало, що лише самі робітники Нижнєдніпровських майстерень “в минулім 1909 році виписували 39 примірників “Ради”, 29 примірників “Села”, 18 примірників “Слова”, 10 примірників “Рідного Краю”, 7 примірників “Української Музи” й по одному примірникові “Української Хати” й “Хлібороба”. Як бачимо, за один тільки рік робітники згаданих майстерень почали виписувати на 39 примірників українських видань більше” [14].

Воднораз число українських видань зростало, і навіть ті, які припиняли виходити, давали початок новим часописам. І це означало (оскільки число видань зростало, незважаючи на репресії), що український читач цікавився газетами й журналами рідною мовою й по спроможі їх підтримував. Інакше, очевидно, жодному меценатові не настачило б терпіння постійно докладати власні кошти, не бачачи жодного поступу й не маючи жодного сподівання на те, що колись настане бездефіцитна ера української преси.

Також необхідно згадати в цьому контексті рису, притаманну тодішнім свідомим українцям: попри всю свою цікавість до українського слова, серед

представників українського громадянства знаходилось дуже мало тих, хто вкладав би кошти у справу розвитку української преси. Таких ентузіастів було тоді надзвичайно мало, що дало підстави Є.Чикаленку скаржитися у своєму “Щоденнику”, що в Україні є багато патріотів, котрі люблять українське до глибини душі, але не до глибини кишені. Серед цих же українців дуже мало було фахових газетярів та журналістів, і ті, хто брався за видання газети чи журналу, не мали належного хисту й відповідних умінь та навичок роботи з читачем, досвіду бухгалтерського обліку, реклами тощо. Таку безпорадність щодо економічної сторони справи, невміння організувати видавничий процес так, щоби хоча б якось зменшити видатки і збитки, неодноразово відзначав Ю.Тищенко (Сірий). Він же писав і про неспроможність дати належну рекламну підтримку, що цьому питанню теж не приділялася належна увага [17, 22; 29].

Про те, що українські видавці були безпорадними в економічному плані перед своїми російськомовними конкурентами, свідчать також редакційні звернення редакторів українських часописів до своїх читачів. Серед найхарактерніших слід згадати звернення Л.Жебуньова до передплатників “Ради” (двічі) [26, 126; 248], статті “До наших читачів” М.Грушевського в “Селі” та “Засіві”, редакційні статті М.Шаповала в “Українській Хаті” та ін. Попри незначний у цілому ефект щодо зростання передплати, ці “промови від щирого серця” свідчать, що доля українського читача і просвітницька місія української преси посідали помітне місце у планах видавців і творчого колективу українських видань 1905–1914 рр.

Не можна не згадати і про читацькі анкети – свідчення намагань якомога краще відповідати смаку й потребам потенціальних і вже існуючих читачів, запроваджені редакціями “Ради” та “Засіву”, – усе це вияв копіткої роботи по становленню української періодики, кількісні та якісні характеристики якої залежали не від бажання видавців, а від суспільної ситуації, в якій їм доводилося працювати.

У цілому ж, на нашу думку, національна преса Наддніпрянської України перед Першою світовою війною виконала поставлене перед нею завдання – пробуджувати національну свідомість українського народу. Варто назвати лише одну її загальну рису: українські часописи, газети й журнали мали завдання просвітянське [2, 43]. Також було очевидно, що, попри потребу у власній пресі, українське друковане слово мало долати численні перепони, які виникали на його шляху. Зрозуміло, були “жертви” – видання, які припиняли своє існування неприродним шляхом; траплялися розпачливі прокламації до громадянства від редакторів приречених на небуття часописів, що не досягали своєї мети, як у випадку з О.Степаненком і “Засівом” у 1912 р. [24, 418]. Однак тодішній читач усе ж не був настільки свідомим обов’язку передплатувати й читати українські газети та журнали, оскільки перед ним стояли не притаманні більш розвинутій російській пресі просвітницькі завдання: тодішній читач вимагав від своєї малоінформативної преси освітлення тих подій, перед якими його ставило суспільне буття. А останнє вимагало від них не лише розуміння необхідності читати українську газету, її оплати, а і громадянської мужності, зважаючи на можливі неприємні наслідки для свого життя і кар’єри. Саме тому російські газети мали в Україні десятки тисяч передплатників, а єдина щоденна українська газета “Рада” – близько трьох тисяч, кожен з яких для українського року вартував більше за сотню читачів “Киевлянина”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вороний М. Село // Рада. – 1911. – № 78. – С. 2.
2. Гехтер М. Спогади: Листи до М.Грушевського / Упорядкув., вступ та прим. І.Ткаченка. – К., 2005. – 64 с.
3. Гехтер М. Українське життя в Росії в 1910 році // АНВ. – 1911. – Т. 53. – Кн. 1. – С. 117–159.
4. Гехтер М. Українське життя в Росії в 1910 році // АНВ. – 1911. – Т. 53. – Кн. 2. – С. 323–336.

5. *Грушевський М.* З новим роком! // *Село*. – 1911. – № 1. – С. 1.
6. *Грушевський М.* Як живеться газетам в Росії // *Село*. – 1910. – № 3. – С. 4.
7. *Єфремов С.* Історія українського письменства. – К., 1995. – 538 с.
8. *Животко А.* Історія української преси. – Мюнхен, 1989–1990. – 334 с.
9. *Жовтобрюх М.* Мова української періодичної преси. – К., 1970. – 303 с.
10. *Ігнатієнко В.* Українська преса (1816–1923 рр.): Історико-бібліографічний етюд. – К., 1926. – 80 с.
11. *Історія української дожовтневої журналістики* / Під ред. О. Дея. – Львів, 1983. – 518 с.
12. *Олесницький Є.* Статистика національної свідомості нашої інтелігенції // *Діло*. – 1908. – № 6. – С. 3.
13. *Сафнацький О.* Жандармський нагляд за українськими політичними партіями в Росії (1900–1907 рр.) // *Історичний журнал*. – 2006. – № 1. – С. 24–34.
14. *Село*. – 1910. – № 8. – С. 3.
15. *Сріблянський М.* З громадського життя // *Українська хата*. – 1912. – № 12. – С. 677–684.
16. *Сріблянський М.* Українська преса і громадянство // *Українська хата*. – 1910. – № 6. – С. 396–405.
17. *Тищенко (Сірий) Ю.* З моїх зустрічей: Спогади / Упоряд. Сидоренко О., Сидоренко Н., передм. М.А. Шудрі. – К., 1997. – 112 с.
18. *Тищенко-Сірий Ю.* Перші наддніпрянські масові політичні газети (1909–1912). – Нью-Йорк, 1952. – 22 с.
19. *Українська преса в Росії* // *Діло*. – 1911. – № 36. – С. 2.
20. *Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі ЦДАК України)*. – Ф. 442. – Оп. 857. – Спр. 43. – Арк. 3–6.
21. *ЦДАК України*. – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 347. – Арк. 6.
22. *ЦДАК України*. – Ф. 1439. – Оп. 1. – Спр. 1344 – Арк. 21.
23. *ЦДАК України*. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 583. – Арк. 35.
24. *ЦДАК України*. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 303. – Арк. 418.
25. *Циркуляр* проти українського часопису // *Діло*. – 1910. – № 148. – С. 5.
26. *Чикаленко Є.* Щоденник (1907–1917): У 2 т. – К., 2004. – Т. 1. – 428 с.: іл.
27. *Шаповал Ю.* Україна людей: Особистість у контексті національного чину. – Львів, 2001. – 276 с.

Отримано 07.09.2010 р.

м. Київ

Сніжана Новак

УДК 821.161.2

**“...ЗАВЖДИ ВІРЮ, ЩО СЛУЖУ ДОБРІЙ СПРАВИ...”
(ПУБЛІЦИСТИКА ВОЛОДИМИРА БІРЧАКА
ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗ. “УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО”)**

Уперше в українському літературознавстві на матеріалах газ. “Українське слово” окреслено тематичні обрії та розглянуто ідейне спрямування публіцистики Володимира Бірчака 20 – 40-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: публіцистична спадщина, псевдоніми, тематичні обрії, проблематика, ідейне спрямування.

Snizhana Novak. “I’ve always believed to serve a noble cause...” Volodymyr Byrchak’s essays in “Ukrayinske Slovo” (“The Ukrainian Word”)

The paper is the first attempt to outline the thematic range and the ideological background of Volodymyr Byrchak’s essays published in the newspaper “Ukrayinske Slovo” during 1920–40s.

Key words: essays, pseudonym, thematic range, subject matter, ideological background.

Ім’я Володимира Бірчака (1881 – 1952) – прозаїка, одного з фундаторів львівського модерністського літературного угруповання “Молода Муза” (1906 – 1914), доцента Кам’янець-Подільського університету, критика, літературознавця, публіциста, пластового, громадського й культурного діяча, педагога, чий життя і творчість головно пов’язані з Галичиною та Закарпаттям, – тривалий час залишалося невідоме широкому загалові. Адже це було ім’я звинуваченого в націоналізмі вченого, якого 1945 року незаконно засудили